

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА СРЕДАТА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Георги Чанков¹

УВОД

Европейският съюз (ЕС) е сложна социална система, чиято достигната степен на зрялост (интегрираност) периодически е подлагана на проверка от промените в средата. Ключова е промяната след 1989 година. При устойчивата двуполюсна схема на международните отношения Европейската общност (ЕО) се развива в състояние на устойчиво равновесие. Колебанията при увеличаването на броя на членовете (6, 9, 12) или при кризите от 1973 и 1981 г. не водят до структурни промени. Промяната, започнала през 1989 г. (засегнала и България), е много по-рязка и налага преосмисляне на целите и средства на обединението. Разпадането на Варшавския договор, СИВ и СССР, изчезването на някои от съществуващите в периода след Втората световна война граници има сериозни политически, културни и стопански последици. Отпадат съществени пречки пред процеса на глобализация.

Покрай стопанските облаги обаче се увеличават и рисковете пред сигурността. Замяната на устойчивата двуполюсна система на международните отношения с нова система, чиито характеристики още не са ясни (еднополюсна, многополюсна с/без хегемон?) прави средата на ЕС динамична, непредсказуема, трудна за анализ и за управление. ЕС като отворена система е подложен на нов тип външно въздействие, реакцията на което не може да следва схемите от времето преди 1989 година. **Задачата на настоящата студия е чрез анализ на взаимодействието между Съюза и неговата среда да улесни очертаването на краткосрочна прогноза за бъдещото му развитие.**

1. ТЕОРЕТИЧНИ ПОДХОДИ КЪМ ПРОБЛЕМИТЕ НА ИНТЕГРАЦИЯТА

В “Краят на историята и последният човек” Фр. Фукуяма опитва да избегне едностранчивото обяснение на историческото развитие, обяснявайки поведението както на отделните индивиди, така и на човешките общности² освен с чисто стопански подбуди и с ирационалния по своята същност стремеж за признание. Такъв подход е в съзвучие с обичайния за края на XX век отлив от строго рационалните модели за обяснение на общественото развитие. Спрямо ЕС такъв подход изисква

¹ Георги Чанков е доктор по икономика, главен асистент в катедра “Международни отношения” на УНСС; тел.: 81-95-336, e-mail: chankov_g@yahoo.com.

² В случая “човешка общност” се употребява в общ философски смисъл. Когато се използва понятието “общност”, се има предвид Европейската общност (за удобство възприемана като едно цяло, особено след договора за сливане на трите общности от 1967 г.), предшественика на Европейския съюз. В някои случаи понятието “обединение” замества и ЕО и ЕС.

интеграцията да се разглежда като резултат на стопанското развитие с отчитане на ирационалните елементи в поведението на общностите – в зависимост от културните традиции, с отчитане и на достъпа на различните прослойки до властта (изследван от Дж. К. Гълбрайт).

Замисълът за обединена Европа е издържан в присъщия за епохата на серийното промишлено производство рационализъм. Рационализмът като философия се проявява не само в замисъла на Моне, а и в избора на неофункционализма, разработен от Ернст Хаас и Леон Линдберг като теория, обясняваща същността и механизмите на интеграцията и позволяваща най-общи предвиждания за бъдещото развитие. Нейното предимство спрямо класическите “реалполитически” схеми е, че взема предвид и други участници в тях освен държавата (напр. транснационалните корпорации), които взаимодействуват помежду си без санкцията на съответните външни министерства. От гледна точка на неофункционализма държавата не изразява единна и последователна политическа воля в същата степен, както през отминаващата промишлена епоха.

След 1965 г. ходът на интеграцията преминава през кризи, които поставят под съмнение верността на горната теория. Повишаването на материалното благосъстояние не отнема почвата на идеологии с ирационални елементи (национализъм), на религиите или дори на отделни ирационални каузи (борба срещу “глобалното затопляне”) за сметка на прагматичния материализъм. Самото потребителско отношение към европейското обединение се обръща срещу него по време на стопански трудности (последният добър пример е кризата от 2008 г.). Не само общите кризи, но и неравномерното разпределение на изгодите от интеграцията по отделни страни усложнява положението. Критиците изтъкват, че за разлика от стопанската област, във външната политика и отбраната моделът на преливане (“spill-over”) почти не действа и отричат поставянето на високи цели в последните две области поради твърде силната им връзка с националната идентичност.

Тази критика се дължи отчасти на присъщото за либерализма изкуствено разделение между политика и икономика. Четиридесетгодишната практика на активна държавна намеса в икономиката не може лесно да се преодолее. Отстъплението на кейнсианството след кризите от 70-те години затвърждава предубежденията спрямо стопанската активност на правителствата, от които се очаква дейност, свързана с отбраната, вътрешната сигурност и правораздаването, но не и намеса в “природните хармонични закони” на стопанската дейност. В този смисъл дори безспорни признаци за функционално “преливане” от стопанската към другите обществени сфери могат да останат незабелязани от наблюдатели с либерално светоусещане.

Неофункционализмът предполага и заместване на териториалната идентификация с функционална. По неговата логика понятието “европеец” ще се превърне по-скоро в израз на ценностна система (подобно на “американец”), отколкото на териториална предопределеност. Въпросът е важен, защото в развитието на ЕС има наслагване на функции. Не всяка страна от съюза участва в Шенгенското споразумение, но Норвегия, Швейцария и Исландия са асоциирани страни членки. Швейцария се съобразява с повечето норми на ЕС, а в същото време някои страни членки

се въздържат от участие във валутния съюз. Тази схема предсказва една бъдеща гъвкава функционална структура на Съюза, съставен от равноправни, но ангажирани в различна степен в отделните интеграционни области участници, обединени около обща ценностна система и самоидентификация.

Въздействието на средата често остава пренебрегнато, като се забравя, че обединението имаше за цел освен всичко друго и да се противопостави на съветското настъпление на Запад, като ценностната система и самоидентификацията се определят и в контекста на това противопоставяне. (Неутралитетът на Австрия и Финландия през Студената война предполага не само неучастие в НАТО, но и в ЕО.) В този смисъл срастването на стопанствата в Западна Европа идва и като резултат от преследването на обща военнополитическа цел. Спадът на политическото напрежение след края на Студената война извежда на преден план стопанските противоречия – конкуренцията със САЩ, Япония, Китай – и подчертава връзката им с политическите решения. Въпросът е доколко този външен натиск продължава да действа консолидиращо.

Отговорът на този и други въпроси може да бъде намерен с прилагането на системен подход, който разглежда ЕС като отворена система и под интеграция разбира системообразуващ процес. В случая използваме понятието “отворена система”, въведено от Лудвиг фон Берталанфи в неговата “Обща теория на системите”¹ и което най-общо описва множество от обекти и връзките между тях, разглеждани като едно цяло, което може да се влияе от външни фактори (фактори извън определената за системата граница)²

Системният подход поставя особено ударение върху взаимодействието със средата. Изследвайки взаимодействието в различните области на обществения живот, може да се очертае кръг на участниците в съюза около едно интеграционно ядро с висока плътност, чието поведение в близко бъдеще може да се предвиди съгласно законите, описващи отворената система. Следва да се има предвид, че ЕС като социална система се отличава с голяма сложност, т.е. тя е нелинейна система, чиято реакция на външни импулси не може да бъде надеждно описана чрез математически модели³ и затова вся-

¹ Karl Ludwig von Bertalanffy, “General System theory: Foundations, Development, Applications”, New York: George Braziller, revised edition 1976.

² В този смисъл отворените системи свободно обменят енергия, вещество и информация с околната среда и в тях могат да се наблюдават явленията самоорганизация, усложнение или спонтанно възникване на ред. “Open system .. a system that transfers both matter and energy can cross its boundary to the surrounding environment”, Pidwirny, M. (2006) *Definitions of Systems and Models. Fundamentals of Physical Geography*, 2nd Edition, <http://www.physicalgeography.net/fundamentals/4b.html>

³ Линеините системи се описват с удобен математически апарат, позволяващ анализ и синтез, но този метод е неприложим при нелинейните системи. При тях не се прилага принципът на суперпозицията; сред тях могат да бъдат намерени точките на (вътрешносистемно) равновесие; могат да се наблюдават свойства като бифуркация или хаос; ако на входа на нелинейната система се подаде синусоиден сигнала, на изхода ще се получи сигнал с широк спектър, включващ множество хармонични с различна амплитуда и фазов преход (с други думи поведението е непредсказуемо). (Повече в “Линеини инвариантни системи”, [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5wemfi60nF8J:mladtechnik.com](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5wemfi60nF8J:mladtechnik.com;); (вж. също Н. Винер, “Кибернетика”, София, Наука и изкуство, 1964).

какви предвиждания относно поведението ѝ (особено над определен прага на материално благосъстояние) са до голяма степен условни.

2. ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ КАТО ОТВОРЕНА СИСТЕМА

Системата най-често се определя като множество от обекти, притежаващо свойства, каквито не притежава нито една от неговите съставляващи и което не може да се изведе от свойствата на същите. Елемент на системата е обект с еднозначно определени известни свойства. В зависимост от равнището на изследване всяка система е съставена от системи от по-нисък порядък или е елемент на система от по-висок такъв.

Отворената система се стреми да намали ентропията в състояние на растеж или да я задържи на определено ниско равнище в състояние на достигане на равновесие. Системообразуващите фактори следва да се търсят сред високоенергетичните импулси, излъчени от околната среда, както и сред импулсите с вътрешен характер за участващите в натрупването образувания.

Частен случай на системообразуване е моделът на В. Волтера¹. При него системи, захранвани от един и същи източник заменят отношенията си на съперничество с такива на сътрудничество – до отказ от пълна самостоятелност при падането на ресурсите в споменатия източник под определена критична граница. Ето защо сред най-често споменаваните основания за създаването на ЕС (ЕО) е желанието да се сложи край на трайното съперничество между Франция и Германия, което изтощава ресурсите на континента.

2.1. Системна организация

Организацията на една система описва две нейни важни характеристики. От една страна, това е устойчивата относно определени изменения структура (източник на статиката в системата), а – от друга, е променливата подреденост на системата, нейната програма. Това е такова въздействие върху цялото, което съдържа указания за характера на измененията в него. В някои случаи измененията в системата (в структурата) се определят не толкова от вътрешните връзки и взаимодействия, колкото от външни импулси. Възможно е една система да възникне и да се оформи цялостно, следвайки външни указания, които да се окажат ненужни след изграждането на структурата, и – съответно, системата да стане самостоятелна, да премине във фаза на “зрелост”. След този момент тя не може да бъде заставена да се развива или да функционира по външна програма и тогава се наблюдава изследваната от Дж. К. Гълбрайт “бимодална” симетрия, според която “силата и надеждността на външната ѝ власт зависят от дълбочината и сигурността на вътрешното подчинение.”²

Ако европейската интеграция навлиза във фаза “зрелост” (повече стопанска и по-малко политическа) в началото на 70-те години на XX в., то след първата вълна

¹ Volterra, Vito, *The Theory of Permutable Functions*, Princeton University Press, 1912, p. 222.

² Гълбрайт, Джон К., *Анатомия на властта*, София, Хр. Ботев, 1993, с. 56-57.

на разширяване от 1973 г. постоянен проблем пред ЕО (ЕС) е заздравяването на вътрешносистемните връзки (“развитие на интеграцията в дълбочина”), които да задържат системата в равновесие при опита ѝ за “развитие в ширина”.

2.2. Системни граници

При растеж на отворената система размерите ѝ се определят от търсенето на оптимален енергиен баланс и на ефективно управление. Енергийният баланс на една система се подобрява с увеличаване на размерите и съответното намаляване на повърхността (границата). Изискванията за термодинамично равновесие поставят както долна, така и горна граница на растежа на всяка система. И горната, и долната “термодинамични” граници на системата са зависими пряко от нейната сложност, а това налага въпросът да се разгледа и от гледна точка на информацията. Сложността може да се разглежда като частен случай на растежа, тъй като свързването на повече разнородни елементи удължава на пътя, който информацията изминава, и затруднява движението ѝ, отслабвайки вътрешните връзки. В този смисъл всяка система има своята критична маса и се разширява дотам, докдето се осъществява ефективен пренос на информация.¹ Включването на нов елемент в системата става на основата на еднородна или близка информационна среда.

Разширяванията на ЕО (ЕС) винаги поставят въпроса за ефективните граници. Всяко от тях прави обединението по-разнородно и по-трудно управляемо. Кръговете от 1973 г. и 1994 г. включват в обединението страни със сходни стопански, политически и културни характеристики, но и с някои особени виждания по възлови въпроси на интеграцията (Великобритания, Ирландия, Дания, Швеция, Австрия). Нито страните кандидатки, нито самото обединение имат нужда от продължително взаимно приспособяване и все пак към 1995 г. управленската схема вече е достатъчно затормозена. За сметка на това разширяването “на Юг” (1981-86 г.) и “на Изток” (2005-07 г.) включват страни, които имат нужда от около десетгодишни периоди на приспособяване към стопанските, политическите и културните характеристики на Общността (Съюза).

Взетото през 1993 г. политическо решение за разширяване на Изток дава началото на постоянно търсене на по-ефективна управленска формула, приключваща засега с договора от Лисабон. Има признаци, че границите на ЕС като отворена система засега са достигнати. Съображенията против включването на Турция в ЕС – географска принадлежност, големина, мюсюлманска култура, политическа система – освен всичко друго изразяват опасения, че с Турция в състава си ЕС би се отдалечил от оптималните си размери и от ефективното управление. Когато движението на управленската информация вътре в системата е съпроводено с минимални загуби, това благоприятства изграждането на всеобхватна, устойчива структура.

При сравнително статичните системи преобладават вертикалните връзки между центъра на управление, помощните центрове на по-ниски равнища и сетивните и работните органи. Когато информацията, с която центърът захранва подсистемите,

¹ Н. Винер, Общността се разпростира само дотам, докдето се простира действителното предаване на информацията, Кибернетика, София, Наука и изкуство, 1964, с. 488.

задържа или намалява ентропията в тях, тогава централизираният управленският модел работи добре. Това е моделът на класическите централизирани империи (Персия, Китай, Русия), оцелели дълго време при благоприятни външни обстоятелства.

При подвижните системи преобладават хоризонтални връзки на сътрудничество и съгласуване между центрове на управление, разположени на едно и също равнище. Центровете на управление от по-ниско равнище са оперативно самостоятелни, разполагат със значителни собствени информационни запаси и изграждат собствени информационни мрежи. В случая действа закон, според който връзките в една система от по-низш порядък (подсистема) са по-здрави, отколкото в системата от по-висш порядък, в чийто състав първата е включена. Съществуването на системи с управленски структури от единия или другия модел в чистия им вид е изключение. В действителност се наблюдава приближение към единия или другия вариант в зависимост от промените във външните и вътрешните условия. В развитието на ЕС се наблюдават колебания между централизация (формална и неформална) и децентрализация на управлението: засилване и отслабване на наднационалните институции, на националните парламенти и правителства, но и на неформалните структури (Европейският съвет до институционализирането му, т.нар. Директорат на големите и пр.)

Оптималните размери на системата зависят и от средата: те са по-големи при статична среда с постоянни по интензивност и направление въздействия. Обратното важи за динамична среда, която може да бъде източник на неустойчивост и неравновесие. Чести и разнообразни по произход, форма и интензивност въздействия изискват от управлението повече, повишават необходимостта от надеждност, гъвкавост, бързодействие.

Малките по обем системи са относително лесно управляеми. При неизменни други условия динамизирането на средата неизбежно води след себе си намаляване на критичната маса на системите в нея. В случая с ЕС (ЕО) стопанската конкуренция от страна на САЩ и Югоизточна Азия е постоянен външен системообразуващ фактор, с който управлението на разширяващия се съюз може да се справи. Но резките конюнктурни колебания в цените на енергоносители и суровини, екологичните промени или внезапното преселение на големи маси хора са примери за външни въздействия, които претоварват схемата.

2.3. Системна среда

Средата, в която се развива дадена човешка общност, има две главни съставки: първична или природна среда и вторична среда, образувана от останалите общности. Когато **естествената среда** предоставя достатъчно ресурси за равнището на обществено развитие и материално потребление (енергоизточници, суровини, условия за производство на храни), дадената човешка общност показва поведение, присъщо на една отворена система в състояние на равновесие (самодостатъчност): тя ограничава общуването си с останалите общности до случайни връзки и приема стратегия на защита на наличните ресурси. Има множество исторически примери за подобна самоизолация: древен Египет, средновековни Китай и Япония, САЩ през XIX век. Понастоящем броят на населението на Земята и материалното потребление правят подобна самодостатъчност невъзможна, израз на което е глобализацията.

Степента на външна зависимост е различна за различните общности, като показателят обем на външната търговия, отнесен към БВП, често е подвеждащ, какъвто е случаят с ЕС: през външната стокова търговия преминават само 10,7% от БВП (2007)¹, но тук влизат ключови за развитието суровини и най-вече енергоносители.

Естествената среда в Европа е формирана от продължителна експлоатация: изчерпани рудни находища, замърсени води и въздух, намалели и увредени гори и почви. Основните източници на невъзстановими запаси от суровини и енергоносители още през XIX век се търсят вън от континента. Големите сблъсъци между Германия и Франция през XIX и XIX век са за граничните области Елзас, Лотарингия и Саар с находищата им от желязна руда и въглища. Точно според теорията на Волтера общият контрол върху въглищата и стоманата дават началото на обединителните процеси след 1945 г. Пренасочването към нефт и газ в началото на 60-те години на миналия век върви заедно с всички рискове (кризите от 1973 и 1981 г.). Зависимостта на ЕС от внос е силно изразена, независимо от находищата в Северно море.

Понастоящем в ЕС потреблението на енергия е средно 3,5 т суров нефт на човек годишно, а вносът вече покрива 56% от енергийните нужди. Новост след 1990 г. при вноса на горива и енергия е нарастващата зависимост от Русия (покриваща 57% от целия внос). Очаква се до 2030 г. вносът на енергоносители от Русия да достигне 60% от общият внос, който ще покрива 80% от нуждите. Традиционна е зависимостта и от доставките от Близкия изток (45% то целия внос на нефт), с очакване през 2030 г. вносът на нефт да покрива 90% от потреблението му. При вноса на газ ЕС разчита освен на Русия и на внос от Алжир и от Норвегия (до 50% от общите доставки). При въглищата делът на вноса се смята, че ще достигне 66%. заради високата себестойност на собствения добив.²

Уязвимостта на съюза в енергийно отношение проличава особено силно при конюнктурни колебания като например ценовата криза от 2008 г. или при временните прекъсвания в доставките на газ през 2009 г. Разнообразяването на източниците изисква огромни средства за построяване на нови нефтопроводи и газопроводи до политически рискови доставчици като Иран, Ирак, Либия, Египет, Алжир и Нигерия.

Зависимостта на страните от обединението от вноса на енергоносители и суровини на теория трябва да бъде един от главните системообразуващи фактори. На практика обаче точно енергийните кризи (1973 г., 1981 г., 2008 г.) връщат назад обединителните процеси, като принуждават всяка страна да търси поотделно начини за справяне с проблемите. След 1974 г. Франция залага главно на ядрената енергетика (с дял от 75 % в производството) и продължава да я развива, докато други страни членки се отказват от нея или поне се стремят да я ограничават (напоследъшните опити в Германия).

Общата енергийна политика е в зачатък, независимо от предписанията на теорията за функционалното преливане. Все още няма единен пазар за електричество, за ядрено гориво и оборудване, нито е налице очакваната връзка с други енергийни

¹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-07-001-08/EN/KS-CD-07-001-08-EN.PDF

² Всички данни са от <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateralrelations/countries/russia/>

сектори. Докато едни страни членки търсят сътрудничеството на Русия за гарантиране на енергийните доставки, други търсят алтернативи, дори и на цени, доста по-високи от пазарните. Кризата през 1973 г. предизвиква опити за съгласуване на политическите позиции по важни външнополитически въпроси, в т.ч. по Близкоизточния въпрос. 37 години по-късно влиянието на ЕС в Близкия изток остава много по-слабо от това на САЩ. Втората война в Персийския залив – с пряко отношение към контрола върху доставките на нефт от района, предизвиква силни вътрешни разногласия сред страните от съюза.

Екологичната криза е друга особеност на средата, която тепърва ще налага вземане на решения на наднационално равнище. Екологични проблеми има по цялата територия на ЕС, но на първо време общата екологическа политика играе повече ролята на пакет нетарифни ограничения срещу стопанската конкуренция на САЩ, Япония и Източна Азия, отколкото като реакция на сериозното въздействие на средата. Тече бавна промяна в общественото съзнание в Съюза относно сложните връзки и зависимости вътре в природата, между човека и природата, относно последиците от човешката дейност за околната среда. Появилите се през 70-те години екологичните партии и движения понастоящем присъстват трайно в обществения живот на страните от ЕС, а традиционните партии задължително включват в своите програми ключови въпроси по опазването на околната среда в отговор на повишената чувствителност на общественото мнение. През 1991 г. в Нидерландия (Холандия) е отбелязан и първият случай на оставка на правителство заради несправяне с екологични проблеми.

Доколкото европейското обединение дава по-добри възможности за ефективно използване на ограничените суровинни и енергийни запаси и за опазването на околната среда, идеята за интеграцията може да разчита на значителна обществена подкрепа. В случая с увлечението по възобновяемите енергоизточници (ВЕИ) общественото мнение е успешно манипулирано в подкрепа на съмнителни от стопанска и дори от екологична гледна точка мероприятия и политики. За отбелязване е единната позиция на ЕС по въпроса с “парниковите газове” при подписването на протокола от Киото и срещата в Копенхаген (2010 г.). При всички съмнения увреждането на природната среда действа консолидиращо на ЕС, както личи от нормативните документи, които са в основата на екологичната политика на съюза.

Взаимодействието с други общности отново поставя въпроса за движението на информацията, но вече през границите на отворената система. **Духовната култура** образува среда от символи, съдържащи в себе си целия информационен запас, необходим за съществуването на общността. Връзката на количеството и качеството на информацията с проявлението ѝ като символ може да бъде напълно произволна. Тук влизат всички емпирични и научни познания и представи, както и ценности, около които се групира всяка човешка общност и които в хода на историческото развитие приемат все по-опосредстван символен израз. Дори при тълкуването на т.нар. общочовешки ценности се очертават граници между големи човешки общности, обособени на основата най-вече на световните религии. Водещите познания, представи и ценности, оформени като идеологии, често са невъзприемчиви към други техни тълкувания (претенции за монопол върху истината) и подхранват неустой-

чивостта на общностите, в които се конкурират. Движението на информацията в такава символна среда неизбежно се съпровожда с големи изкривявания. Неизбежната в такива случаи употреба на средства за преобразуване, “тълкуване” на информацията внася “шум” (в кибернетичен смисъл), който може да бъде значителен. (Иначе техническите съобщителните средства вече не създават проблеми в това отношение.)

Теорията на Фукуяма за “края на историята” стъпва на предположението, че наличните културни граници в условията на глобализацията не могат да изкривят тълкуването на “общочовешките ценности” и да възпрепятстват движението към либералната демокрация. Т.е. развитието трябва в един момент на практика да заличи границите между дадена човешка общност и нейната вторична среда. Потвърждение на теорията на Фукуяма за ЕС означава благоприятна среда за развитие и е от полза например за присъединяването на Турция към ЕС. Песимистичният възглед на Хънтингтън очертава непреодолими културни граници, като прави опит да очертае и “естествените граници на ЕС”. Разглеждан от неговата гледна гледна точка, Съюзът по-скоро показва отворена система в състояние на равновесие, възприела защитна стратегия в обмена със средата си.

3. РАЗВИТИЕ НА ЕС В УСТОЙЧИВА СРЕДА ДО 1989 Г.

3.1. Стопанско развитие и управление

ЕС възниква като отрицание на националната държава, основана на идеологията на национализма, която достига предела на възможностите си (материални и управленски) по време на промишления капитализъм от XIX-XX век. Според Карл Дойч тя “...съчетава в себе си най-голямата сила и еластичност с най-голямата приспособимост към конкурентния свят”¹. Втората световна война в Европа предизвиква убеждението, че класическата национална държава вече е изчерпала тези възможности. В противовес на Дойч Сирил Паркинсън смята, че национални държави с размера на Великобритания, Франция, Германия, Италия, от една страна, са твърде големи, за да бъдат управлявани ефективно, а, от друга страна – твърде малки за съвременните стопански мащаби. Отрицанието на националната държава в много отношения всъщност е връщане към универсалната държава (империя), анализирана от Арнолд Тойнби, с присъщите ѝ вътрешно разнообразие и големи размери.

Рационалният модел на промишления капитализъм от XIX-XX в. благоприятства образуването и управлението на големи държави. Определящ при едросерийното производство, насочено към задоволяване на нарастващи материални потребности, е количественият анализ. С негова помощ еднородната и слабо подвижна среда може да бъде описана с достатъчна за нуждите на промишленото общество точност, а всяка система се приема по принцип за предсказуема. Смята се, че е възможно да се уловят и да се опишат количествено всички нейни величини и да се изведат математическите зависимости между тях. Тези нагласи са в основата на

¹ Deutsch, Karl, “Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality”, Cambridge: MIT Press, 1966.

бюрократичното управление и организация, която включва хората в количествения анализ наравно с останалите променливи. На относително устойчивата и слабо подвижна среда отговаря йерархична управленска схема (“пирамида”), която описва точно всеки отделен служител и всяко отделно звено. В система, която обработва големи потоци от еднородна, слабо изменчива информация, такава управленска схема носи успех. “Бюрократията процъфтява в крайно диференцирана и стабилна обстановка, каквато е била обстановката в младостта ѝ, през индустриалната революция. Пирамидалната структура на властта с право на разпореждане, съсредоточено в ръцете на малцина..., е изключително подходящо устройство за рутинна работа.”¹ Бюрократичният модел позволява да бъдат организирани едни от най-големите в историята човешки общности като британската и руската империи от XIX и XX век.

Създадената през 50-те години на XX в. – в разцвета на промишления капитализъм, ЕО също се опира на добре развита бюрократична организация, която управлява успешно общността в сравнително статичната среда на международните отношения в условията на “Студената война”, особено преди кризата от 1973 година. Идеята за бързо и действено обществено преустройство с научни методи благодарение на всеобхватния бюрократичен контрол изглежда привлекателна в сравнение с бавната еволюция. През 50-те и 60-те години на XX в. гражданите на Общността все още са преди всичко предсказуем обект на политическото действие от страна на политическите елити. Замисълът за федерално устройство предполага населението безрезервно да приема доводите за предимствата на стопански, политически, отбранителен и културен съюз – за сметка на отказа от национална принадлежност, от стопанска и политическа самостоятелност. Съпротивата срещу придвижването на федералния проект (референдумите в Дания, Ирландия, Франция, Нидерландия) се обезсилват чрез процедурни политически техники заедно с внушението, че гражданите не са достатъчно компетентни, за да се произнасят по такива важни въпроси като промени в договорните основи на интеграцията.

Последният довод е присъщ за социалното инженерство, в смисъла, който му придава Карл Попър². До постигането на определено равнище на материално благополучие моделът работи успешно. Кейнсианското управление на стопанската дейност дава на системата вътрешна социална устойчивост и я прави конкурентоспособна на световните пазари.

3.2. Въздействие на геополитическата среда

До 1989 г. и системата на международните отношения функционира по рационалния модел на реалната политика. Международните отношения са определени от противопоставянето между САЩ и СССР. Почти всеки местен възел на противоречия е подчинен на центросиловите отношения между двете свръхдържави. В продължение на няколко десетилетия тези отношения са слабо подвижни, съотноше-

¹ Тофлер, Алвин, “Шок от бъдещето”, София, Народна култура, 1992, с. 46.

² Виж: Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies, volume I, The Spell of Plato*, New Jersey: Princeton University Press 1971.

нието на силите се измерва предимно количествено и се променя бавно. Действа моделът на играта с нулева сума (заедно с модела на Волтера за съперниещите си двойки), която е податлива на бюрократичен контрол и придава на средата предвидимост и устойчивост. Международните отношения изглеждат сравнително лесно управляеми, а страните от Западна Европа са в подчинено положение във военно-политически съюз, ръководен от САЩ и насочен против СССР и неговите съюзници. Според Пол-Анри Спаак, истински баща на западноевропейското обединение не е някой от политиците, замесени в учредяването на ЕОВС, а Сталин.¹ Затварянето на Източна Европа за западни стоки и инвестиции, както и разпадът на колониалната система и свързаната с това загуба на гарантирани пазари действително подтихват търсенето на алтернативен пазар с голяма поглъщателна способност в самата Западна Европа.

Възстановяването и стопанското развитие на ЕО до края на 60-те години на XX в. протича в границите на една по-голяма общност с параметри, зададени от САЩ, чието стопанство играе ролята на локомотив за останалите. Американците имат решаващо участие в управлението на главните институции на тази общност, МВФ, МБВР, ГАТТ, а свободно обмяният в злато американски долар е в основата на паричната система. До 1990 г. ЕО постига максималното за тогавашните условия териториално разширение и целта на договореностите е да се засили интеграцията “в дълбочина”, с включване на нови области на сътрудничество и увеличаване на ефективността в областите, където то вече е започнало.

В този първи период Общността е лесно управляема: решенията с единодушие или квалифицирано мнозинство сред шест страни членки не отнемат много технологично време, а при управленската криза около “политиката на празния стол”, водена от Франция при управлението на де Гол, бързо е намерен неформален механизъм (т.нар. “Люксембургски компромис”), който допълнително гарантира националните интереси. Този вид сделки стават обичайни при развитието на интеграцията. При благоприятната стопанска конюнктура на 50-те и 60-те години вътрешно-системните връзки на ръководената от “френско-германския мотор” Общност укрепват. Степента на взаимно стопанско обвързване е много висока: през 1973 г. Франция осъществява средно 59% от обема на външната си търговия в ЕО, Германия – 52,8%, Италия – 53%, Нидерландия – 68%, Белгия и Люксембург – 73,5%².

Започналата през 1973 г. икономическа криза разрушава част от новосъздадените връзки, допълнително отслабени и от двата кръга на разширяване на ЕО, които включват и страни (Великобритания, Дания и Ирландия), чиито представи за целите и инструментите на интеграцията на моменти се различават от тези на страните основателки. Политическите промени в Испания, Португалия и Гърция (1974-75 г.) налагат ново разширяване на Общността, за което тя не е готова: за да не допусне засилване на съветското влияние в Средиземноморието, ЕО трябва да предостави икономически гаранции за сигурността на споменатите държави, които доста се отличават от страните от ЕО що се отнася до степента на стопанско развитие и

¹ George, Stephen, *Politics and policy in the European Community*, Oxford, 1991, p. 84.

² ОИСР, http://www.oecd.org/topicstatsportal/0,2647,en_2825_495663

структура, политическата традиция и култура. Налага се продължителен преходен период за изграждане на стопанска, политическа и управленска съвместимост у страните кандидатки.

През 80-те и 90-те години на XX в. финансираните от общия бюджет политики успяват да изпълнят ролята си на компенсаторни връзки и да удържат системата в равновесие, но още тогава се усещат и ограниченията пред тази схема: националните интереси не позволяват натрупването на голям общ бюджет, който винаги е значително по-малък от бюджета дори само на една отделно взета голяма страна членка¹.

Опит да се запази целостта на все по-трудно управляваната (заради нарасналия брой страни членки) система в условията на влошената стопанска конюнктура на 80-те години и засилената конкуренция от страна на Япония представлява Единният Европейски акт. Съществен при него е преходът от политиката на свободна търговия, облекчени правила и свободно сътрудничество между независими национални държави към повече етатизъм и централизъм.

4. РАЗВИТИЕ НА ЕС В НЕУСТОЙЧИВА СРЕДА СЛЕД 1989 г.

4.1. Криза на бюрократичния модел

Предизвикателствата пред бюрократичното управление на обединението започват още след структурната криза от 1973 г., която показва че материалното производство престава да бъде главен двигател на стопанското развитие, а контролът върху стопанската дейност от страна на бюрократичните схеми (държавни и наддържавни) става по-труден. Информацията нараства като количество и сложност и става главна социалноикономическа величина, но не се поддава напълно на количествен и още по-малко на качествен анализ. Освен това тя може да бъде умножена без да загуби стойността си и без да бъде контролирана. Потвърждава се убеждението на Тофлер, изказано през 70-те години (“Шок от бъдещето”), че стопанското развитие вече не може да се планира чрез величини, податливи на математическо описание и контрол. Други явления също изискват скъсване с обичайните представи, за да бъдат обяснени. Екологичната криза налага съобразяването с величини, които са твърде многобройни и твърде разнородни, за да бъдат обхванати в система от уравнения. Не действат правилата от “играта с нулева сума” и рационалният модел се оказва недостатъчен.

В същото време в поведението на възприемания като “homo economicus” среден гражданин на ЕС започват да надделяват ирационални елементи². Поведение, движено от желание за себеутвърждаване, социална отговорност, естетическо съвър-

¹ Само бюджетният дефицит на Франция за 2010 г. се очертава да достигне 1,50 млрд. €, при общ бюджет на ЕС за същата година 139 млрд. €!

² През 70-те години например в Германия започва масовото увлечение по хуманитарното образование, в резултат на което страната започва да изпитва хроничен недостиг на инженери.

шенство, хедонизъм и пр., не може да се управлява отвън чрез количествено измерими материални стимули. В САЩ и Западна Европа интересите на отделната личност започват натежават над интересите на общността в новото “издание” на либерализма през 80-те и 90-те години на XX век.

Кризата на бюрократичния модел налага пренасочване към т.нар. “органичен модел”, описван от Т. Питърс и Р. Уотърман през 80-те години¹. Новата философия съобразява управленските решения с околната среда като основна величина. Случайността, непредсказуемостта в действията вече се възприемат като средство за оцеляване в динамична среда. Поставя се за преразглеждане въпросът за съотношението между устойчивост и изменчивост в структурата на една система, което трябва осигури едновременно запазването на нейната същност и оцеляването ѝ в новите динамични условия. Подходящият за подобни условия вид организация предполага повече децентрализация. Според рационалните представи уголемяването на една организация (в границите на ефективния пренос на информация) повишава не само енергийната, но и управленската ѝ ефективност. В новите условия пропускателните възможности на информационните мрежи на бюрократичната организация вече са недостатъчни и предполагат наличието на помощни, в т.ч. неформални управленски центрове.

Наблюденията на С. Н. Паркинсън и на Дж. К. Гълбрайт извеждат големия брой управленски равнища като недостатък на слабоподвижните бюрократични системи, който в силноподвижна среда застрашава равновесието им. Бюрократичната организация съдържа в себе си склонност да самонараства без връзка с нуждите на системата, която обслужва, и вследствие на това от една критична точка нататък се стига до недопустимо изкривяване на информацията.

Определянето на критичната точка обикновено е трудно и става по косвени признаци. Усложненият бюрократичен управленски модел за ЕО през 70-те години води дотам неформалният (тогава) Европейски съвет да изझे най-важните функции на официалните наднационални институции. Още тогава управленската схема на Общността изглежда претоварена и бавноподвижна. В случая от значение е по-голямата оперативност на съвета. Последното обяснява и почти постоянното наличие на неформални “директорати” от представителите на големите страни при вземането на важни решения, засягащи хода на интеграцията.

Като друг признак за разрыв между бюрократичната организация и нуждите на системата може да се посочи отхвърлянето на договора от Маастрихт в Дания през 1992 г. и наложената от това необходимост от оптимизирането на управлението чрез включването на принципа за “субсидиарност”, т.е. вземане на решение на най-ниското възможно управленско равнище. Настроенията против “еврократите в Брюксел” са постоянна величина, а участието на гражданите в изборите за Европейски парламент непрекъснато спада. Всеки пореден опит за промяна в учредителните договори (в управленската схема) задължително е представян като опит за демократизация и приближаване на Съюза до гражданите. Това също са косвени

¹ Виж подробно Питърс, Томас; Уотърман, Роберт, “Към съвършенството във фирменото управление”, София, Народна култура, 1985 г.

доказателства в полза на допускането, че критичната точка е премината и че търсенето на по-удачни схеми, отколкото класическата бюрокрация, продължава.

4.2. Геополитическа промяна

Геополитическата промяна след 1989 г. е видимо проявление на развитие, което не може да бъде почувствувано преди края на “Студената война”. Става въпрос за това, че в условията на “третата вълна” запасите от суровини и енергоносители на една страна намаляват относителното си значение за сметка на научното знание; расте зависимостта на военната сила от технологическия напредък. Поражението на непригодния за развитие в условията на слединдустриалното общество силно идеологизиран социалистически блок провокира ново териториално разширение на ЕС, което нарушава равновесието на постигналата известна степен на завършеност към 1989 г. система. След безболезненото присъединяване към съюза през 1995 г. на нови три страни (Австрия, Финландия и Швеция), съвместими стопански, политически и културно с дотогавашните страни членки, следва продължителен процес на включване на 10 нови страни членки от Централна и Източна Европа. Тяхното равнище на стопанско и политическо развитие (с малки изключения) е доста под средното за съюза, а либералнодемократичните ценности тепърва се изграждат.

Изборът между интеграция “в дълбочина” (т.е. заздравяване на вътрешносистемните връзки) и “в широчина”, (т.е. териториално разширяване) е решен в полза и на двете тенденции. Затова и преходният период в този процес е дълъг: заздравяването на вътрешносистемните връзки, което да позволи уголемената система да остане в равновесие, е по-трудна от очакваното задача. Дори само механичното увеличаване на страните – участнички в Съюза, от 12 на 27 предполага сериозни управленски трудности. Опитите да бъдат решени тези проблеми налага неколкостранна промяна в нормативната основа – договорите от Маастрихт (1992 г.), Амстердам (1997 г.), Ница (2001 г.) и Лисабонския договор (2009 г.), заедно с провалилия проект за Конституционен договор (2005 г.).

Разпадът на Варшавския договор и на СССР има за последица нова система на международните отношения с няколко различни полюса на силата, намиращи се в сложни отношения на съперничество (вече не толкова остро и непримиримо) и сътрудничество. В този модел “играта с нулева сума” вече не е напълно приложима. Все още е трудно да прецени доколко вярно популярните модели на Фр. Фукуяма и С. Хънтингтън описват действителността, но и двете теории подчертават общата ценностна система на ЕС и САЩ, която позволява стратегически съюз с глобален обхват и общи глобални цели, стига самият ЕС да успее да формулира и да следва своя собствена стратегия в новите условия. За да се прецени въздействието на геополитическата среда върху развитието на ЕС, трябва да се отчете въздействието на САЩ, Югоизточна Азия, Русия и прилежащите региони.

4.2.1. Въздействие на партньори и конкуренти

САЩ

След края на Студената война влиянието на САЩ на континента намалява – отчасти, защото за Западна Европа вече не съществува предишната заплаха от Изток, а освен това стопанският възход на Китай и Югоизточна Азия като цяло пренасочва вниманието на САЩ към Тихоокеанския регион. В последните 20 години политическият център на тежестта се премества все повече от Североизток на Юг и Югозапад, от политически елити, за които Европа е част от собствения житейски опит, към такива, за които чуждите страни, включително европейските, са доста далечни (Дж. Буш, Б. Обама).

Няколко обстоятелства обаче запазват силното влияние на САЩ върху европейските обединителни процеси. Първо, в културно отношение е невъзможно да се постави рязка граница между САЩ и Западна Европа. Общностите от двете страни на океана имат една и съща ценностна система в рамките на една и съща цивилизация, а различията могат опростено да се сведат до различията между едно по-либерално и едно по-консервативно разбиране и тълкуване на същите тези ценности. Тези различия не са толкова големи, че да попречат на свободното – без изкривяване, движение на информацията в символната среда, обхващаща Северна Америка и Западна Европа. Обичайно явление в последните десетилетия е всяка нова вълна в музиката, изобразителното изкуство или философията да се зароди в САЩ (съвременната “каталитична държава” – по Бжежински), да премине оттам на Стария континент и да се върне в първоизточника си обогатена и по-жизнеспособна.

След това идва глобализацията на световното стопанство. Очертаването и консолидирането на три големи стопански блока (Северноамерикански, Източноазиатски и Европейски) не предполага нито относително, нито абсолютно намаляване на стокообмена между тях. Стопанските възможности на САЩ остават най-големи, а преднината пред Европа в областта на високите технологии (производствени и управленски) не се скъсява, както показва провалът на т.нар. “Лисабонска стратегия”. САЩ и ЕС са ключови търговски партньори. За 2010 г. обемът на изтъргуваните стоки достига 364 млрд. €, а при услугите – 247 млрд. €. Общият обем на натрупаните от двете страни на Атлантическия океан ПЧИ достига 2,1 трил. € и далеч надхвърля инвестициите в трети страни, дори и такива като Китай и Индия.¹

Проблемите във взаимната търговия (често надценявани, тъй като засягат не повече от 2% от целия обем) са главно в традиционните отрасли, които страдат не само от стагнация в търсенето, но и от конкуренцията на трети страни. Традиционни са “търговските войни” в особено чувствителния за европейците селскостопански сектор например и те от време на време предизвикват общ фронт в защита на стопанските интереси на страните от ЕС. Стопанското съперничество налага обединяване на усилията на европейците и при начинания, които изискват големи, бавновъзвръщаеми инвестиции (напр. Европейската космическа програма или съвместното производство на граждански и военни самолети).

¹ <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/usa/>

Във военнополитическо отношение САЩ остават единствената свръхсила, при все че физическото им присъствие в Европа намалява. (От 300 000 американските войници на континента остават 70 000.) САЩ демонстрират и след 1989 г. съчетание от военнополитически потенциал и воля за неговото използване, което е непосилно за възможните конкуренти. След края на Студената война американското присъствие на континента е по-малко желано за някои страни, най-вече за Франция. Противно на някои очаквания обаче, доста страни от ЕС, в т.ч. сред новите страни членки, предпочитат американски гаранции за сигурността си. Въпреки опитите, западноевропейската военнополитическа интеграция не може да излезе от рамките на големия стратегически съюз със задокоеанския си партньор.

И още едно важно обстоятелство, което обяснява волята за действие: и след края на Студената война в американското отношение към света присъстват мисионерските нагласи. В сравнение със съперниците си в стопанската област американците изглеждат най-малко склонни да се откажат от чистия престиж, който им носи ролята на световен водач, макар и с цената на някои загубени стопански възможности. Хенри Кисинджър е изследвал в голяма дълбочина колебанията между идеализъм и прагматизъм в американската външна политика. Както и преобладаващата част от американския политически елит, той смята, че влиянието на САЩ в света почти напълно зависи от вътрешнополитическите им постижения. Същото мнение застъпва и Зб. Бжежински в „Извън контрол“¹. Това обяснява склонността външната политика на страната да превръща темите от геополитиката в морален проблем, какъвто е случаят с човешките права. Разминаването с външната политика на водещи страни в ЕС (Германия, Франция) може да бъде на моменти съществено (напр. войната в Ирак от 2004 г.). Ако изобщо може да бъде формулирана обща външна политика на ЕС по отделни въпроси, тя по-скоро е традиционно прагматична, с универсални амбиции – повече като формулировка, отколкото като съдържание.

Ако се проследят взаимоотношенията между страните, влизащи сега в състава на ЕС и САЩ, за времето от края на политиката на изолационизъм от американска страна, ще се установи, че движението на капитали или идеи никога не е оставало дълго време еднопосочно. Може да се заключи, че дори и при по-отчетливо обособяване на ЕС като отворена система, независимо от конкретната организационна форма, нейната граница (в най-общ смисъл) със САЩ ще остане размита. В обозримо бъдеще се очертава връзките между САЩ и отделни страни на ЕС (не само Великобритания) в някои области на общественния живот да останат почти толкова здрави, колкото и самите вътрешносистемни връзки.

Според привържениците на цивилизационния модел на А. Тойнби през XX век „западната цивилизация“ се преобразува в „атлантическа“, такава – и благодарение на динамизма и радикализма на американската си съставка, тя успява да се наложи над конкурентите си. Времето, изминало от края на Студената война, не показва тенденция към разпад на тази „цивилизация“ на съставните ѝ части.

¹ Бжежински, Збигнев, „Извън контрол“, Обсидиан, София, 1994 г.

Япония

След 1990 г. Япония не привлича много вниманието, тъй като тогава завършва цикълът от нейното развитие, насочен към достигане на САЩ в стопанско отношение. Но тя все още е “икономическа” велика сила, с трета по големина икономика в света, въпреки малобройното население, малката територия и липсата на природни ресурси. За изминалите 50 години японското въздействие върху ЕС съдейства за интеграцията единствено в стопанската сфера.

Превръщането на Япония в световна стопанска сила разстройва свободната търговия, в т.ч. поради културно обусловеното нежелание на японците да купуват вносни стоки. Този проблем има много измерения. Разликите в ценностните системи на японското и на западноевропейските общества все още не са изчезнали – от “ерата Мейджи” насам. Бидейки цикличен и повърхностен, културният обмен между двете общности не може да се сравни с този между САЩ и Европа. Европоцентризмът сериозно пречи да бъде разбрана японската ценностна система. Своеобразно “културно високомерие” се наблюдава и у японците. В резултат на това представата, която хората от едната общност си изграждат за другата, продължава да е непълна и неточна. Европоцентризмът напр. очаква японците да приемат европейския (американския) начин на живот със съпътстващото му потребление, в т.ч. на европейски храни, облекло и др. (“Защо японците са чернокоси? Ние искаме те да са русокоси.”, Риутаро Комия¹). Предпочитанието към традиционния вкус на храната например спъва вноса на иначе четири пъти по-евтиния американски ориз; подобно е положението и с останалите вносни храни, независимо, че ЕС успява да пласира на японския пазар храни и напитки за около 1 млрд. \$ годишно (към 1992 г.). По-важно е непознатото за европейските условия изграждане на вертикални стопански връзки (производни на традиционните за японското общество отношения между феодал-крепостни, собственик-арендатори, родители-деца, а днес – работодател-работник), т.нар. *кейрецу*. Сложните връзки между отделните конгломерати създават мрежи, непроницаеми към външни доставчици и правят неформалната защита на домашния пазар за собственото производство много ефективна.²

Към това трябва да се добави и настъпателната и меркантилистична японска търговска политика, която чрез използването на всички тарифни и преди всичко нетарифни ограничения, е сред съществени външни фактори, които влияят върху развитието на ЕС. Усилията да бъдат стеснени пазарите на европейците в самата Европа, в Япония или в трети страни, поставят страните от ЕС в едно и също положение на отбрана от 70-те години на XX в. насам. В търговията с Япония ЕС постоянно бележи отрицателен баланс, който се движи между 35 и 45 млрд. € в последните 10 години³. Обединяването на усилията е естествена реакция, оттам и стреме-

¹ Ryutaro Komiya, “Some Thoughts on the Future Development of Japan-Europe Economic Relations”, 1993.

² Подробности виж в Kai Kaufman, Senior Sophister, “An Examination of the Japanese Trade Surplus with the European Union”, <http://www.tcd.ie/Economics/SER/sql/download.php?key=219>

³ <http://www.eubusiness.com/regions/japan/eu-japan-trade.07/>

жът на Япония да си осигури един или повече “троянски коне” в бъдещата поплътено затворена общност¹.

Във военнополитическата област взаимното обвързване между Западна Европа и Япония поради геостратегическото им положение дори през време на студената война е слабо и косвено (чрез САЩ), а след края на голямото противопоставяне то практически не съществува. Съществува само възможността Русия да се превърне в поле на остро стопанско съперничество между ЕС и Япония, когато (ако) големият руски пазар стане достатъчно платежоспособен. Във всяка друга област връзките между Япония и страните от Западна Европа са предимно случайни и не могат да попречат на обособяването на ЕС като отворена система с ясно очертана граница.

Китай и “новите промишлени държави”

Наблюденията за въздействието на Япония върху стопанската интеграция в Европа се отнасят вече и до Китай и т.нар. “тигри” (Южна Корея, Тайван, Сингапур, Малайзия, Тайланд), които също осъществяват големи търговски излишъци в търговията с ЕС. През 90-те години на XX в. те успешно овладяват промишлените технологии на средно и високо равнище и благодарение на ниските разходи за работна сила успешно пробиват на световния пазар, изземвайки пазарни дялове от европейските производители.

В последните години вниманието е насочено към Китай като към възходяща глобална сила, която някои разглеждат вече като следващия световен хегемон. Обемът на стокообмена между ЕС и Китай (от 2010 г. вече втората по големина икономика в света) е сред най-големите в световната търговия, с трайни големи дефицити (около 296 млрд. € за 2009 г.²) за Съюза. Същественото е, че – за разлика от ЕС, Китай излиза със засилени позиции от глобалната стопанска криза от 2008 г. и съответно отношенията САЩ-Китай стават определящи за развитието на международните отношения, докато ЕС отстъпва (временно?) на заден план, зает със сериозните си вътрешни проблеми.

От гледна точка на партньорите Китай се възприема като агресивна търговска сила, която по примера на Япония води меркантилистична търговска политика и постепенно заема все по-големи ниши на световния пазар, докато износьт на стоки за Китай понякога се натъква на множество ограничения: вносни мита, ценови контрол, санитарни норми, изисквания за произход, лицензионни и забранителни режими и пр. нетарифни пречки. Членството в СТО принуждава Китай да изоставя тези протекционистични практики, но това не уравновесява двустранната търговия.

Съсредоточаването на вниманието върху нискотехнологичните стоки в китайския износ дълго време скрива обстоятелството, че доста китайски предприятия вече разполагат с достатъчно финансов ресурс и успешно повишават технологично си равнище при запазване на ниски цени на крайния продукт. В съответствие с tradi-

¹ Великобритания например от началото на 80-те години води политика на “особени отношения” с Япония. Те се изразяват във високия дял на японските инвестиции на островите (30% от общата сума, инвестирана в ЕС), антипротекционистическите становища на Великобритания в Съвета на ЕС, общите външнополитически интереси в отношенията с Китай и др.

² <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/china/>

циите в Китай усилено се влагат средства в образованието и се търсят пробиви на по-взискателни пазари. Всяка година 1,2 млн. инженери и учени завършват в Китай (и Индия), толкова, колкото в САЩ, ЕС и Япония, взети заедно, и три пъти повече, отколкото преди 10 години. В резултат на това, според доклад на ОИСР, през 2004 г. Китай е изпреварил САЩ като световен износител на информационни продукти. Впечатляващо през 2005 г. е изкупуването на цялото компютърно производство на IBM от китайския производител Lenovo, който по този начин става трети в света производител на персонални компютри, докато TCL вече е най-големият производител на телевизори в света. В Германия се опасават от очакваното настъпление на китайските производители на леки и товарни коли, особено след придобиването на Volvo от китайския производител Geely през март 2010 година.

С огромния си резерв от евтина и дисциплинирана работна сила, прибавена към бързо подобряващата се стопанска инфраструктура в условията на “просветена диктатура”, Китай предлага изгодни условия за ТНК, които разполагат там звената от производствените си вериги с голям разход на “жив труд”. Навлизането на Китай (заедно с Индия и страните от бившия СССР) в световното пазарно стопанство удвоява броя на работниците от 1,5 млрд. на 3 млрд., но добавя малко капитал, така че глобалното съотношение капитал - труд рязко се променя, като намалява относителната цена на труда и повишава печалбите, главно на ТНК. Натискът върху заетостта и заплатите в развитите страни, в т.ч. ЕС, продължава, тъй като в Китай все още има 200 млн. незаети работници в западните провинции и това създава проблеми във всички нискотехнологични производства, изискващи голям разход на работна сила.

Благодарение на развитието на технологиите все повече услуги и дейности могат да се изнасят в Китай и др. развиващи се страни, в т.ч. програмиране, медицинска диагностика, инженерен дизайн, право, счетоводство, финанси, което оказва натиск и върху “високите етажи” на трудовия пазар. С натиска си върху заетостта и заплатите Китай се налага в ролята си на “световна социална котва” и се превръща в главно предизвикателство пред европейския социален модел. Свободното преразпределение на ресурси и оптимизирането на производството създават допълнителни печалби: показателни са например печалбите на германски машиностроителни фирми на китайския пазар, както и опитът на EADS да оцелее в конкурентната борба с Boeing чрез възлагане на поръчки на китайски доставчици. Проблемът е, че печалбите в последните години не се разпределят съразмерно.

За разлика от Япония обаче, Китай е не само стопански конкурент, но и геополитическо предизвикателство за ЕС. Преди всичко управляващите в Китай (подобно на Русия) не споделят либерално-демократичните ценности на европейското Просвещение, а залагат на централизирания подход като средство за постигане на ред и стабилност. До момента Китай не прави опити за “износ на революция”, но предизвиква европейските демократи с демонстрацията, че благоденствието не се постига задължително чрез либерално-демократично обществено устройство. Заедно с това политическото му влияние се разширява заедно с икономическата и военната му сила. Притеснителното е, че Китай е най-големият потребител на суровини (от горива до дървесина и метали), който конкурира търговците на ЕС на световни-

те пазари, но за разлика от тях не обвързва идеологически търговските си отношения. Стимулиращото обединение предизвикателство за ЕС е да докаже, че с възгледите си за постмодерно устройство на света и с постмодерни средства на външната политика може да надделее не само в търговското, но и в геополитическото съперничество със страна, изповядваща възгледите на класическия реализъм.

Русия

Същото геополитическо предизвикателство пред ЕС отправя и Русия, чието съчетание от икономическа, военна и дипломатическа сила също я поставя на челните места в света. Русия няма стопанската динамика на Китай, но притежава най-голямата територия с най-големи залежи от минерални ресурси, включително най-големите нефтени запаси в света и почти половината от световните запаси от въглища.

За времето до 1989 г. (под формата на СССР) Русия е основен системообразуващ фактор. Западна Европа е обединена до голяма степен пред опасността от разширяване на съветското влияние на Запад. Противопоставянето, при което страните от Източна Европа играят ролята на буфер, вече е част от културната традиция както на Русия, така и на историческите ѝ европейски противници. Загубата в Студената война и трудностите при последвалите опити за намиране на успешен модел за обществено развитие слагат край на 300-годишната успешна руска политика в това отношение, а дискредитирането на комунистическата идея премахва основата за универсалните претенции на руския национализъм. Но независимо от последиците, свързани със загубата на Студената война, Русия запазва положението си на континентална военнополитическа свръхсила.

Ролята на Русия като системообразуващ фактор намалява, но остава значителна, поради следните съображения:

- Страните от ЕС се опитват да водят идеалистична (поне официално) външна политика, основана на принципите на либералната демокрация и предпочитат системата на международните отношения, описана в теорията на Ф. Фукуяма.
- През 90-те години на 20. в. ЕС се стреми да подпомага прехода към либерална демокрация в Русия, съществуват дори очаквания за интегрирането на Русия към обединението под някаква форма.
- От друга страна в Русия, която се колебае между Европа и Азия, стремежът към европейската култура, към скъсяване на разстоянието до нея, периодично се редува с отричането ѝ за сметка на месиански настроения. За целия период след 1990 г. руските националисти са сред най-последователните противници на промените, които за тях се изразяват в неприемливото разпадане на империята.
- С края на управлението на Борис Елцин Русия се връща към по-скоро авторитарна форма на управление – заедно с национализма на велика сила, с присъщите ѝ сметки и амбиции.
- От гледна точка на либералните наблюдатели в Русия пазарните отношения все още са силно изкривени, демокрацията е по-скоро фасадна и отсъства силно гражданско общество, като новото обществено устройство не е легитимно за една значителна част от населението.

➤ Опасенията от имперските стремежи на Русия продължават да са силни, преди всичко в страните от Източна Европа. Начинът, по който Русия упражнява влиянието си в Кавказ или Средна Азия, създава безпокойства сред останалите съседи. С оглед на това развитие влизането в ЕС на страни от бившия Варшавски договор и балтийските държави привнася в ЕС проблема на дългогодишното съперничество между Русия и близките ѝ съседи.

Главният проблем в отношенията ЕС - Русия е, че управленските системи не са достатъчно съвместими. В момента развитието в Русия напомня донякъде китайския модел: държавно-монополистически капитализъм в условията на "просветена диктатура", предполагаща политическа и финансова стабилност и контрол върху производството и доставките на стратегически суровини. Тази несъвместимост усложнява управлението на традиционните търговски връзки, основани на географската и културна близост.

Русия е сред най-големите търговски партньори на ЕС заедно със САЩ, Китай и Япония, а на ЕС се падат 53% от руската външна търговия. Докато износът на ЕС за Русия покрива почти всички стокови групи с превес на високотехнологичните, основната част от вноса се пада на енергоносители (до 65%). Известно време съществуват предположения, че големите приходи от износа на горива ще дадат на Русия възможности за обновяване на руската промишленост и за засилване на износа на евтини промишлени стоки, които да окажат допълнителен ценовия натиск върху промишления сектор на ЕС, поддържан досега от Китай и другите страни от ЮИА. Развитието опровергава тези очаквания. В близко бъдеще не изглежда възможно Русия да се превърне в стопански конкурент на ЕС, дори и в случай, че сегашната стопанска криза бъде преодоляна бързо. Наблюденията от XIX-ти, XX-ти и XXI в. показват, че и при най-благоприятната конюнктура производителността на труда в руските предприятия е в пъти по-ниска, отколкото в западноевропейските такива, работещи при сходни условия. Специалистите намират обяснение за тази особеност в културните традиции на руската нация.¹ Твърдението изглежда спорно, безспорно е обаче, че технологичната изостаналост на Русия е такава, че страната в обозримо бъдеще ще остане голям нетен вносител на високотехнологична продукция, независимо от отделните добри постижения – на руската оръжейна промишленост например.

Прегледът на структурата на обмена показва в голяма степен взаимно допълване между двата големи съседни пазара, които обаче не се подчиняват на общите правила на СТО. (Членството на Русия в организацията е проблем, чието решаване се забавя твърде дълго.) Руската външна политика е реалистична без да предявява предишните универсални претенции и при защитата на руските национални интереси може да бъде по-активна и настъпателна от тази на страните от ЕС. Руската стратегия прилага двустранен подход в отношенията с отделните страни в ЕС и в случай на нужда използва разногласията сред партньорите от ЕС, особено когато са

¹ Виж подробности в Vitali A. Meliantsev, "Russia's Comparative Economic Development in the Long Run", Moscow Lomonossov University, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:itZW6MkheIUJ:www.iaas.msu.ru/pub_on/vamel/comparative.htm+russia+productivity+1900&cd=9&hl=bg&ct=clnk&gl=bg&source=www.google.bg

засегнати търговските интереси на стари страни членки с по-голяма политическа тежест. Според признание на еврокомисаря по търговията Питър Манделсон: „Няма страна, която да разкрива така нашите различия, както го прави Русия.”¹ Особено силно личат разногласията що се отнася до вноса на енергоносители. Зависимостта на ЕС от руския внос е голяма, доста политици и изследователи я разглеждат дори като уязвимост. Опасенията са, че Русия е склонна да използва енергийните доставки като средство за постигане на мащабни геополитически цели по силата на гореспоменатата реалполитическа логика. Разнообразяването на енергоизточниците обаче изисква разходи и решения, при които надделяват интересите на националните държави. Продължаващата невъзможност да се формулира и да се води обща енергийна политика на ЕС насочва към системообразуващата граница, която интеграцията засега не успява да премине.

Източна Европа

Тази част от средата на ЕС също влияе съществено върху хода и посоката на обединението на Запад, но по различен начин. Големите стопански и военнополитически възможности на САЩ подтикват търсене на най-подходящата организация на ресурсите на ЕС, която да осигури успех в конкуренцията. Подобно консолидиращо въздействие в стопанската област има Югоизточна Азия. Източна Европа, напротив, след 1989 г. е район с висока степен на ентропия, която, ако бъде пренесена на Запад, заплашва да спре и да върне назад системообразуващите процеси, в центъра на които стои ЕС. От системна гледна точка взаимодействието между високо организираната система и нейната по-слабо организирана среда има за естествена последица повишаването на равнището на ентропията в последната, която – обратно, се стреми да се разпространи вътре в системата. Защитата на системата изисква границата ѝ да се направи непрониклива за тази ентропия или системата да обхване тази слабо организирана част от средата си и благодарение на големите си възможности да повиши равнището на организация. Съчетанието на двете възможности и съотношението между тях се определят от правилото за постигане на най-добър резултат с най-малко усилия. Премереният износ на организация към непосредствената среда при запазването на границата на системата води до образуването на нещо като “буферна зона”, процесите в която се управляват от системата в степен, достатъчна, за да пресече неблагоприятните въздействия.

Тези теоретични постановки са в основата на споровете – в периода между 1990 и 1993 г., по въпроса дали западноевропейската интеграция следва да обхване и новите демократични страни в Източна Европа или постиженията на Общността могат да се опазят само при заздравяване на връзките вътре в нея и затваряне към останалата част на континента. Алтернативите са “разширяване на Изток” или “задълбочаване на интеграцията”. Спорът се поражда главно от противоречието между частните интереси на производителите в отраслите от втората и първата вълна, от една страна, и потребителите и заетите във високотехнологичните отрасли (които в действителност не са заплашени от източноевропейска конкуренция), от друга.

¹ „The EU and Russia: Our Joint Political Challenge” Bologna, Italy, April 20, 2007.

Провалът на ЕС в опитите да спре войните в бивша Югославия подсказва правилното решение: разширяването на Изток е успешно осъществена мащабна стратегия по овладяването на хаоса по границите на обединението. Този стратегически успех, от една страна, заздравява вътрешните връзки в системата, като “разширяването на Изток” всъщност се осъществява успоредно със “задълбочаването на интеграцията”.

От друга страна, това разширяване като че ли очертава границите, отвъд които ЕС е заплашен от стратегическо “свръхразпространение”. Завършването на целия процес на разширяване с включването на останалите държавите от т.нар. “Западни Балкани” върви много бавно и се създава впечатление, че липсва не само финансов, но и управленски, и идеен ресурс, за да бъде доведено разширяването докрай. Заедно с това е ясно, че успешното интегриране на такава голяма и различна като култура държава със сериозна геополитическа тежест като Турция не е по силите на ЕС в настоящото му състояние.

С разширяването на Изток ЕС става по-разнороден във всяко отношение. Още от самото приемане на Гърция в ЕО през 1981 г. периодично се изказват съмнения в пригодността ѝ за членство в общност, основана върху културните традиции на западното християнство. В хода на разширяването на Изток също има сигнали, че западноевропейските политически елити са склонни да приемат като естествени за съюза границите между православие и католицизъм, които смятат за непреодолими, за разлика от границите между католицизъм и протестантство¹. Трудностите около преориентацията към западноевропейската ценностна система на Румъния и България, както и станалата през 2009 г. очевидна неспособност на Гърция да спазва финансовата дисциплина, задължителна за успешна икономическа интеграция, отново създават впечатление за културен разлом (вътрешен и външен), който ЕС има задачата да преодолее. От тази (но само от тази) гледна точка хипотетичните кандидатури на Украйна и/или Молдова, както и дългогодишната и реална кандидатура на Турция, изглеждат еднакво отдалечени във времето.

Северна Африка и Близкият Изток²

Особеното в района на Близкия Изток и Северна Африка е, че той обхваща слабо и средно развити страни, стопански ориентирани към Европа, а в културно отношение районът е поле за сблъсък (и съжителство) между западноевропейски демократически и ислямски ценности. Този район е важен за ЕС с оглед на историческите връзки и стопанските интереси от времето на колониализма. Проблемът

¹ Виж Hans Arnold, “Europa am Ende? Die Auflösung von EG und NATO”, München/Zürich, 1993, S.30, Самуел Хънтингтън, “Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред”, “Обсидиан”, София 2009, Peter Glotz, “Europa am Scheideweg”, “Europa-Archiv - Zeitschrift für Internationale Politik. 47. Jahrgang. Heft 18, 1992.

² Заб.: Този текст е писан преди политическите събития от зимата на 2011 г. Развоят на политическите промени още е неясен, последиците са непредвидими и коректният анализ няма да бъде възможен в близко бъдеще. Събитията обаче потвърждават вече изтъкнатото по-горе значение на региона като непосредствена среда на ЕС и налагат извода, че страните от ЕС тепърва ще трябва да заделят много сериозни ресурси в опит да моделират тази част от средата си по начин, който отговаря на интересите им.

тук е донякъде подобен на този с Източна Европа. Страните от ЕС се стремят да не допуснат политическото развитие да потвърди тезите на Хънтингтън за сблъсък на цивилизациите. От друга страна, пропагандираните либерални практики не намаляват рисковете след засилването на ислямския фундаментализъм, особено след 2001 година. Сдържаният до 1989 г. от глобалното противопоставяне фундаментализъм излиза от естествените си граници и успешно запълва незаетите идейни празнини. Той е преди всичко реакция на потърпевшите от сложилото се неблагоприятно международно разделение на труда мюсюлмански общности. Засилването му в Магреба и Близкия Изток заплашва Европа така, както и национализмът. Големият брой емигранти от тези страни в Европа, чието екстрадиране изглежда трудно осъществимо, пренася културния сблъсък вътре в системата. Затварянето в “крепостта Европа” е безполезно, защото е закъсняло. При трайни стопански затруднения фундаментализмът превръща ислямските страни от басейна на Средиземно море във враждебна на ЕС среда.

Единствено възможно решение изглежда активното въздействие на обединението върху тази среда. ЕС опитва да изгради трайни стопански връзки, чрез които да следи отблизо и в някаква степен да направлява развитието в региона. Достигнатата степен на стопанско сътрудничество в Съюза позволява най-малкото целенасоченото ориентиране и прикрепване на средиземноморските съседи към определени участъци от големия западноевропейски пазар, а в по-далечно бъдеще и трайна специализация. Неизбежните проявления на ентропията в този случай, породени от разликата в жизнения стандарт (например изтичане на работни места или закриване на нерентабилни отрасли) са за предпочитане пред масова политическа емиграция в допълнение към досегашната стопанска емиграция, ако демократичният модел на обществено устройство не бъде подкрепен от стопански успехи.

Организационните форми на това обвързване вероятно тепърва ще се развиват и нови идеи в това отношение се очакват най-вече от Франция. “Средиземноморското сътрудничество” обаче е програма, която не успява да ангажира както всички страни от басейна на Средиземно море, така и всички страни – членки на Съюза. И в случая със страните от Магреба, и в случая с Източна Европа главните затруднения на ЕС са свързани с недостига на ресурси. Съюзът не може да мобилизира такива, за да запълни в необходимата степен стопанския и военнополитическия вакуум в тези райони преди да преодолее дългосрочните последици от кризата от 2008-2011 г.

4.2.2. Международна институционална макрорамка

В стопанската област, която определя до голяма степен и развитието в областта на външната политика и политиката на сигурност, ЕС работи в една организирана среда, образуваща международна институционална макрорамка на международните икономически отношения. Тази макрорамка, състояща се, на първо място, от МВФ, Световната банка и Световната търговска организация (СТО), носи отговорност за изграждането на световен стопански ред, основан на либералния стопански модел.

В началото макрорамката се оглавява от САЩ дотолкова, че критиците говорят за “американизация” на световната търговия. С нарастване на стопанските и политическите възможности на страните от ЕС (ЕО), както и на Япония, Бразилия, Ко-

рея, Китай и др., споменатите институции все повече се управляват с консенсус. Правилата стават по-строги, правят се опити да се ограничат ТНК, които стават твърде влиятелни и неподатливи на национално управление.

Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ) е принципната основа, върху която се изгражда Общият пазар на ЕО (първообраз на Вътрешния пазар). Поради заложената в него гъвкавост споразумението действително успява да либерализира световната стокова търговия чрез значително снижаване на митата, а броят на участниците в него достига 117 през 1993 г. В хода на осем кръга преговори чрез договаряне на постепенни отстъпки и увеличаване на броя участници равнището на митническо облагане при страните – членки на ОИСР, пада от 40-50% до 3-4% към 1993 година. 96% от всички стоки са обхванати от споразумението, а 43% са с нулеви ставки, като последните големи изключения са селскостопанските стоки и текстилът¹. На практика външнотърговската политика на ЕО е съобразена с институционалната (относително широка) рамка на това споразумение.

Институционалната рамка на пазара на ЕО е относително широка, доколкото в ГАТТ не са подробно описани практиките, позволяващи протекционизъм (напр. споразуменията за доброволно ограничаване на износа), а освен това има и договорени изключения относно ограниченията за селскостопански стоки (чл. XI:2). Важно е изключението относно статута “най-облагодетелствана нация” при регионалните преференциални споразумения (чл. XXIV). То е съществен външен фактор, благоприятстващ възникването и изграждането на Общия пазар. Независимо, че ГАТТ не разполага със сериозен механизъм за налагане на санкции, придържането към правилата на споразумението сериозно влияе върху развитието на интеграционния процес в ЕО. Общността губи протекционистичния си характер постепенно – в рамките на преговорите в ГАТТ, в които тя е активен участник².

Световната търговска организация (СТО) наследява ГАТТ като регулатор на световната търговия. Главната ѝ задача е да следи търговската политика на държави и групи държави да протича в съответствие със споразуменията, за подписването на които СТО създава условия. В нея процедурите по решаването на спорове са по-опростени и по-ефективни, а нарушаването на правилата вече не може да се обоснове с решения на национално равнище. Нейната цел е по-нататъшно премахване на бариерите (нетарифни ограничения като санитарните норми и пр.) и уеднаквяване на условията на международната търговия както в областта на информационните технологии и услугите, така и при “чувствителните стоки” (храни, текстил, стомана). Официално външнотърговската политика на ЕС преследва същата цел. Пример за въздействието на СТО като външна среда на ЕС е политиката по отношение на текстилната промишленост. Този чувствителен сектор е подложен на значително преустройство. Според споразумението за текстила ЕС поема задължение да премахне всички квоти в продължение на десет години; в т.ч. да освободи

¹ Schmüser, Hannes, “EU - Protektionismus als Globalisierungsantwort?“, Braunschweig, TU - Braunschweig, 1998, S.180.

² Виж подробно J. Michael Finger, capt.5 - „GATT’s Influence on Regional Arrangements“, “New Dimensions in Regional Integration”, Jaime De Melo, Université de Genève, 1993, http://ctrc.sice.oas.org/trc/Articles/Regionalism/dm_ch5.pdf

китайския внос от началото на 2005 г. Отправеното към Китай искане за доброволно ограничаване на износа пак се основава на разрешените от СТО до 2008 г. едностранни квотни ограничения (позволяващи максимален растеж на износа от 7,5% годишно).

Положителната тенденция, е че търговски спорове, в т.ч. между ЕС и главните им партньори, все повече се отнасят към СТО и решенията на организацията не се оспорват. Там през последните 5 години са отнесени споровете около вноса на банани, на говеждо месо и генно изменени храни в ЕС, вноса на стомана в САЩ и др. През август 2002 г. например СТО отсъжда, че данъчните облекчения за американски компании представляват скрити експортни субсидии и дава на ЕС право да наложи наказателни мита върху американски стоки в размер на \$4 млрд., ако Вашингтон не промени спорните закони.

След 1999 г. ЕС избягва подписването на двустранни търговски споразумения, както и самостоятелното предоставяне на привилегировани търговски режими. Така СТО със своите правила и решения по конкретни случаи се утвърждава като външната рамка, в която понастоящем функционира вътрешният пазар на Съюза. Участието на ЕС в уточняването на правилата на организацията е по-голямо, отколкото в ГАТТ (една трета от чиновниците в СТО са с произход от ЕС), и това донякъде компенсира намаляването на значението на търговските ограничения като външна стопанска граница на обединението. Така институционализиранят в СТО външен натиск продължава да играе съществена роля при стопанското развитие на ЕС. Като изключим селското стопанство (защитавайки интересите на фермерите си, ЕС има принос за застой на кръга преговори Доха), днес Съюзът е един сравнително отворен за външна търговия съюз, при който търговската квота (делът на външната търговия спрямо БВП) е около 11% при стоките – колкото стойността на САЩ и малко по-малка от тази на Япония – 13% към 2007 година.¹

4.2.3. Транснационални корпорации

От основаването на Съюза досега транснационалните корпорации са съществен фактор в средата на ЕС. По отношение на обединителните процеси в ЕС ТНК играят активна роля: от една страна те (особено европейските) активно съдействуват за изграждането на обединението на основата на единен пазар. Отпадането на пречките пред свободното движение на стопански активи и особено на капитал в регионален мащаб като цяло е в техен интерес. Още преди подписването на Римските договори ръководителят на банка *Societe Generale* заявява, че “Белгия е твърде малка за

¹ Производството на платове и облекла в ЕС е “социално чувствителен” сектор, произвеждащ близо 2% от БВП на Съюза. В него са заети работници със сравнително ниска квалификация и преобладават малки предприятия. След премахването на последните търговски ограничения през 2004 г. (Споразумение за текстила и облеклото в СТО) броят на предприятията пада от 235 на 218 хиляди, търговският дефицит на Съюза в сектора се увеличава от 35,9 на 44,5 млрд.€, а броят на заетите намалява от 2,810 млн. на 2,310 млн. Ключова роля за това производство играе Китай, чийто износ за ЕС се увеличава с 40% след като споразумението влиза в сила. ([http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Share_of_goods_and_services_in_GDP,_2007_\(1\)_\(%25_of_GDP\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Share_of_goods_and_services_in_GDP,_2007_(1)_(%25_of_GDP)))

машабите на дейността на банката”¹. ТНК обединяват европейските стопанства още преди Вътрешният пазар да бъде официално завършен. Те са главен фактор и при интеграцията на страните от ЦИЕ в ЕС далеч преди подписването на присъединителните договори.

Тежестта на ТНК в стопанската област в Западна Европа) личи примерно от обема на продажбите на Еххон за 1980 г. – над \$77 млрд., или повече от БВП на Австрия, Дания и Норвегия. В началото на 90-те години ТНК дават 40% от световното промишлено производство и 90% от световната търговия.² Сред множеството транснационалните корпорации има неколкостотин, които де факто управляват световното стопанство благодарение на големия си производствен, научно-технически и управленски потенциал.

От стопанската област въздействието закономерно се пренася във всички останали област на обществения живот – до степен, в която например символи като “Кока кола” или “Макдоналдс” сериозно се възприемат от част от френския политически елит като заплаха за френската културна идентичност. По съществено е, че тяхната дейност трудно се поддава на правителствен контрол. Независимо от дълготрайните материални активи, които притежават в различни точки на световното стопанско пространство, подвижността е главен техен белег. Първостепенна грижа на ръководствата е бързата и качествена обработка на големия обем информация – вътрешна и външна. Поради тази своя същност ТНК са естествен противник на всякакъв род ограничения от административен характер пред дейността си и са развили специален инструментариум за изплъзване от контрола на националните правителства. В сравнително малки страни ТНК могат да направляват изцяло профила на стопанството, състоянието на пазара на работна сила, технологичното равнище на производството, състоянието на обществените финанси, политическата ориентация, т.е. цялото обществено развитие.

Големите опасения както на националните правителства, така и на наднационалните институции в ЕС са, че важни икономически решения се вземат извън границите на отделните държави и на ЕС като цяло. До средата на 70-те години на XX в. потокът на преки задгранични инвестиции е ориентиран еднопосочно от САЩ към европейските пазарни икономики. От началото на 80-те години процесът е вече двустранен, но от този момент наблюдаваме и активното присъствие на арабски, японски и други източноазиатски компании в ЕС. Делът на чуждия капитал в стопанствата на Германия, Франция и Великобритания се колебае между 17 и 23%, но във високотехнологичните отрасли е значително по-висок.

ТНК не само разполагат с привилегирован достъп до ЕК, председателството на Съвета на ЕС и правителствата, но понякога и задават темите на политическите спорове, които определят хода на интеграцията – конкурентоспособност, “удължена работна маса”, т.нар. “най-добра практика”, главно в областта на стопанската ефективност. Не на последно място ТНК често влизат в конфликти с националните

¹ Wegs, Robert J., *Europe since 1945*, “St.Martins Press”, New York, 1984, p. 71.

² Маринов, Велко, *Международно разделение на труда*, София, УИ “Св. Кл. Охридски”, 1993.

държави при опитите на същите да водят например политики в защита на конкуренцията или на потребителите. Така, по отношение на обединителните процеси в ЕС, ТНК играят двойствена роля: отпадането на пречките пред свободното движение на стопански активи като цяло е в техен интерес, въпреки намалените възможности за укриване на част от печалбите. От друга страна, тези ТНК, чиято дейност не се ограничава само в границите на европейския пазар, обективно пречат на "крепостта Европа" да се затвори в себе си, тъй като са протагонисти на обединителни процеси на равнище световно стопанство.

5. ИНСТИТУЦИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА ЕС КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА ДИНАМИКАТА В СРЕДАТА

В повечето разработки, посветени на интеграцията, надделява традиционното рационалистическо възприемане на ЕС като ясно определяема и по принцип податлива на управление икономизирана човешка общност. Интеграцията се представя, от една страна, като процес на нарастване на първоначалното ядро от шестте страни – съоснователки на ЕС, чрез добавяне на човешките, стопанските, културните, военните и пр. възможности на нови участници в договорите, а, от друга страна, като търсене на най-добрите управленски решения, които биха позволили оптималното използване на този потенциал за постигане на общите за участниците в договорите (предимно стопански) цели. Главната трудност в хода на това обединение идва от обратната зависимост – между нарастване на обема на обединението и възможностите за неговото управление, при положение че средата налага постоянно увеличение на броя решения, които трябва да се вземат за единица време.

Премахването на вътрешните граници между настоящите участници в ЕС се съпровожда от опити за намаляване на пропускливостта на общата външна граница, а разширението на обединението се изразява с преместването на тази граница и с периодично включване на нови страни. Идеите за обединяване на двадесет и седем (засега) самостоятелни държави се въртят около междудържавен съюз, конфедерация или федерация, при все че това са решения, познати от миналото, а не нещо принципно ново. В стопанската и непосредствено свързаните с нея области има много федерални елементи, но действителното състояние на интегрираност няма адекватен формален израз.

Промените в институциите чрез договорите от Маастрихт, Амстердам, Ница и Лисабон търсят едновременно повече демократичност и прозрачност, от една страна, и повече ефективност в управлението, от друга. Последното изискване е ключово с оглед голямото увеличаване на броя на страните членки. С всяка промяна се увеличават правомощията на Европейския парламент с очакването гражданите да добият усещането за по-пряк контрол върху процеса на интеграция. Легитимира се окончателно Европейският съвет, а броят на решенията, вземани с единодушие в Съвета на ЕС, постепенно намалява. С всяка промяна се пренарежда тежестта на гласовете при процедурата по вземане на решения с квалифицирано мнозинство. Усложняват се връзките на взаимна зависимост в триъгълника ЕК - ЕП - Съвет на ЕС с цел взаимен контрол и търсене на консенсус в законотворчеството. Така спо-

собите за вземане на решения получават демократична легитимация, но сложността им се повишава дотам, че само експерти могат да проследяват развитието в подробности.

С влизането в сила на Лисабонския договор в законотворчеството (би трябвало да) се намесват и националните парламенти, а дори и групи (над 1 млн.) граждани на съюза. Що се отнася до изпълнителната власт, с налагането на фигурите на “президент” и “външен министър” на съюза се очертава по-скоро още един властови център, отколкото преразпределение на функции и премахване на излишното им дублиране.

Доколкото схемата още не е работила продължително време, е трудно да се прецени нейната ефективност. Във всеки случай не може да се очаква бързо действие, а по-скоро обратното. Реакцията при последните извънредни събития (които придават динамиката на средата) – като природни бедствия (Хаити), прояви на тероризъм (пиратски действия край бреговете на Сомалия), политически промени в Северна Африка или стопански шокове (вследствие на финансовата криза), като цяло е забавена и изглежда така, като че сегашните процедури са повече механизъм за спиране или забавяне на неприемливи за някои страни членки решения, отколкото за обединяване и насочване на усилията към постигането на определена цел. Когато изобщо се вземе решение по въпрос, изискващ единодушие в съюз от 27 (и повече) участници, то това отнема твърде много време.

Във външната политика, където промените често са много резки (Тунис, Либия), такъв подход е неприложим. Така по-нататъшното разширение заплашва ЕС с управленска парализа и с пореден опит за “препращане” на управленската схема, като управленската гъвкавост се постига с цената на по-ниска степен на сцепление. Това впечатление обаче не е напълно вярно, тъй като продължава тенденцията при временна управленска парализа да се задействат неформални центрове на властта, съсредоточени в най-големите и влиятелни страни членки. Войната между Русия и Грузия през 2008 г. съвпадна с френското председателство на ЕС, като президентът на Франция Саркози показва бърза дипломатическа реакция, но не като председател (и с мандат) на Съюза в случая. Вземането на решение по случая с финансовите затруднения на Гърция (вътрешен проблем за съюза, но пряко свързан с глобалните финансови пазари) се забави заради колебанията на ключовата – поради ролята си на главен нетен платец, Германия.

Заключение

При опита за предвиждане на развитието следва да се отчете, че затвърдените в документи споразумения, както и отчетите за прилагането им, по-малко ще съответствуват на действителното положение на нещата. Интеграцията ще протича от една страна в рационална, до някаква степен предвидима и обяснима посока. За развитието ѝ ще може да се съди по публичните действия на политическия елит и традиционните форми на стопански и културен обмен. Другата посока, в която ще се развива интеграцията, ще се проследява по-трудно, доколкото рационалните критерии трудно биха могли да се приложат за оценка на особеностите на следин-

дустриалното, информационно общество. Управленската схема вероятно ще търси решение, което позволява мобилизирането и ефективното използване на наличните възможности при внезапно възникнали затруднения или за извличане на облаги при неочаквано благоприятно стечение на обстоятелствата. Такива резки движения ще зачестяват с оглед на процесите, които се развиват в средата, а все още отвореното като политическа възможност по-нататъшно разширяване ще натовари добавъчно и без това претоварената с информация управленска схема.

Идеите за “Европа на две скорости” или “Европа на концентрични кръгове” продължават да не се приемат добре от общественото мнение, но развитието де факто се насочва в тази посока. Центърът на управление и след договора от Лисабон продължава да клони към страните с най-големи управленски (стопански, военнополитически) възможности. Вероятно ще се наблюдава постоянно тясно взаимодействие между няколко най-високо развити страни във всички области на общественения живот, частично участие на останалите в зависимост от интересите и моментното състояние на възможностите, слабо изразено присъствие на страните от “периферията”, зависими от развитието на първите и вторите, чиито възможности обаче не позволяват пълноценно и равностойно участие в това развитие.

Към всичко това трябва да се добави и периодичното обединяване и насочване на военни, стопански или културни ресурси за овладяване на конкретни кризи (в т.ч. вътрешни – като финансовата криза в Гърция), предизвикани от резки промени в околната среда, нещо като целеви групи или “пожарни команди”, в които биха участвували общности от трите гореспоменати категории.

Разграничението между отделните категории няма да е рязко, а още по-малко вероятно изглежда то да бъде подробно разработено и кодифицирано в една единствена завършена и трайна управленска схема, Такова умозрително построение важи преди всичко за традиционните области на обществен живот, които са в голяма степен рационални. Без съмнение ще продължи да се усъвършенства схемата, по която се движи количествено измеримата информация, описваща движението на традиционни стоки и услуги с рационални цени, капитали, работна сила с квалификация в традиционните отрасли. С отдалечаване от рационалните стойности ще става все по-трудно да се проследи движението на информацията и да се влияе действено върху него.

Пълноценно, хомогенно обединение трудно може да се осъществи в границите на съюз от 27 или повече страни при наличието на резки и чести промени в обкръжаващата среда. Център на обединението с възможно най-висока плътност на информацията (в широк смисъл) биха образували Франция, Германия, страните от Бенелюкс, вероятно Австрия, Финландия, Италия (с уговорки заради честите вътрешнополитически и стопански колебания.)

По-слабо обвързани в “междинна зона”, в т.ч. по собствено желание, биха останали Великобритания (заради различната общественоекономическа философия и поради стратегическата военнополитическа обвързаност със САЩ), Швеция, Дания. Освен досегашните страни – членки на ЕС, при благоприятно стопанско и политическо развитие в тази група биха попаднали и страните от Вишеградската четворка и Словения или Кипър.

Обвързани с повече случайни връзки могат да останат останалите бивши социалистически страни. Извън съюза, но под някаква форма на контрол (асоциирано членство, привилегировано партньорство) биха останали северноафриканските страни и Турция. В действителност обаче отделни части от Италия (Северът), Швейцария (макар и формално извън ЕС), Австрия и Словения в един момент могат да се окажат обвързани помежду си с връзки, по-здрави от тези с останалите части в съответните страни. Разделението им по групи по-горе е до известна степен условно.

За степента, която е достигнало равнището на обединението, ще може в някои случаи да се съди само косвено. Като се имат пред вид особеностите и на двете линии на развитие, фактическото ядро на интеграцията ще се откроява при проследяването през достатъчно продължителен срок от време на участието на всички европейски общности в съвместните начинания във всички области и на всички равнища на общественния живот. По същия начин ще се определят и групата на пълноправните, но не пълноценни участници в интеграцията, както и общностите, образуващи “междинната зона”. Без съмнение границите и на “ядрото”, и на “периферията”, и на “буферната зона” ще бъдат по-подвижни от границите на всички досегашни социални системи. Тези граници в много по-малка степен ще се покриват с настоящите политически такива.

Вътре в ЕС в регионален мащаб могат да се развият интеграционни “острови” с нови стопански и управленски центрове, наред с традиционните столици. От друга страна връзките на тези “острови” със стопански, културни и прочее единици извън ЕС, осъществявани чрез участието в ТНК или в нетрадиционни професионални и културни общности – в смисъла, в който ги разглежда А. Тофлер, могат да се окажат по-здрави от връзките вътре в ЕС.

Интеграцията не е еднократно, макар и продължително по време действие, нито поредица от завършени такива действия, а по-скоро е процес на непрекъснато възпроизвеждане на общността на интереси (на първо място стопански) около сравнително неизменна група общи ценности, около група общи цели, видоизменяни и допълвани в бъдеще под натиска (в т.ч. външен) на трудно предсказуемото стопанско и културно развитие. Обособяването на действителен център (центрове) за стратегическо управление, работещ повече на принципа на координацията, отколкото на субординацията, който да подsigурява това възпроизвеждане, е твърде вероятно.

Литература

1. Генов, Георги, Емил Панушев, *За по-голям и по-силен Европейски съюз*, София, НЕКСТ, 2001 г.
2. Маринов, Велко, *Международното разделение на труда*, София, УИ “Св. Климент Охридски”, 1993 г.
3. Маринов, Велко, *Единният вътрешен пазар на ЕО*, УИ “Стопанство”, 1993 г.
4. Маринов, Велко, Михаил Савов, Марин Петров, Миланка Славова, Димитър Хаджиниколов, Сашо Кръстев, *Европейска икономическа интеграция*, УИ “Стопанство”, 2004 г.

5. Шикова, Ингрид, Красимир Николов, *ЕС – политики*, Институт по публична администрация и европейска интеграция, София, 2003 г.
6. Бушев, Михаил, *Синергетика*, София, УИ “Св. Климент Охридски”, 1992 г.
7. Фукуяма, Франсис, *Краят на историята и последният човек*, София, “Обсидиан”, 1993 г.
8. Джонсън, Пол, *Съвременността*, София, УИ “Св. Климент Охридски”, 1993 г.
9. Гълбрайт, Джон К., *Анатомия на властта*, София, “Хр. Ботев”, 1993 г.
10. Бжежински, Збигнев, *Извън контрол*, “Обсидиан”, София, 1994 г.
11. Паркинсън, Сирил, *Луксозен капан за мишки*, Варна, “Г. Бакалов”, 1986 г.
12. Шрьодингер, Ервин *Что такое жизнь?*, Москва, “Наука”, 1972 г.
13. Хънтингтън, Самуел, *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред*, “Обсидиан”, София, 2009 г.
14. Кейган, Робърт, *Завръщането на историята и краят на мечтите*, „Обсидиан“, София, 2008 г.
15. Питърс, Томас, Роберт Уотърман, *Към съвършенството във фирменото управление*, София, “Народна култура”, 1985 г.
16. Винер, Норберт, *Кибернетика*, София, Наука и изкуство, 1964 г.
17. David Mitrani, *A Working Peace System*, Chicago, Quadrangle Books, 1966.
18. James Dougherty, Robert Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, Philadelphia, J. B. Lippincott & Co, 1971.
19. John Edelman Spero, *The Politics of International Economic Relations*, New York, St. Martin Press, 1985.
20. Horst Hegmann/Bernhard Neumarker, *Die Europäische Union aus politoökonomischer Perspektive*, Metropolis Verlag”, Marburg 2002.
21. Silva, M., B. Sjogren, *Europe 1992 & The New World Power Game*, New York, Wiley, 1990.
22. Frederic, C., Menz, Sarah A. Stevens, *Economic Opportunities in Freer U.S. Trade with Canada*, Albany, State University of New York Press, 1991.
23. Schlesinger, Arthur, *The Cycles of American History*, Boston, Houghton Mifflin Co, 1986.
24. Roland Freudenstein, *Europaarchiv*, No 21, 1990.
25. Takayama, Hideko, *Japan: Pushed to the Edge*, Newsweek International, Oct. 21, 2003.
26. Kimberly, A. Clausing, *Multinational Firms: the Empirical Behavior of Intrafirm Trade in a Gravity Equation Model*, CEPS Working Document No. 147.
27. Joel Cotkin, *TRIBES: How Race, Religion and Identity Determine Success in the New Global Economy*, Random House, 1993.
28. Dietmar Stutzer, *Wirtschaftsunion Europa*, Hamburg, Facta oblita, 1989.
29. Peter Hilpold, *Die EU im GATT/WTO-System: Aspekte einer Beziehung „sui generis“*, Braunschweig, TU-Braunschweig, 1998.
30. Jagdish Bhagwati, *Is Free Trade Passe After All?*, Frankfurt, Weltwirtschaftliches Archiv 1/89.
31. Hans Guggisberg, *Die Folgen der europäischen Integratoin fur Drittstaaten*, Mono, TU Braunschweig, Braunschweig, 1998.

34. J. Robert Wegs, Europe since 1945, New York, St. Martins Perss, 1984.
35. Jean Monet, Les Etats - Units d'Europe Ont Commence: Discours et Allocations, 1952.
36. Robert Schuman, French Policy toward Germany since the War in J. Robert Wegs, "Europe since 1945", New York, St.Martins Perss, 1984.
37. Steven George, Politics and Policy in the European Community, Oxford, 1991.
38. Hudalla, Anneke, Desintegration durch Integration?: Dilema der Ostewrweiterung der Eropaischen Union und die Europapolitik der Regirung Schroders, Hamburg, 1999.
39. Wiedenfeld, W., W. Wessels, Winfried v. Urf, Europa von A – Z: Taschenbuch der europaischen Integration, Bonn, Europa Union Verlag, 1997.
40. Wiedenfeld, W., W. Wessels, Europa von A - Z:Taschenbuch der europaischen Integration, Bonn, Europa Union Verlag, 2002.
41. Schmueser, Hannes, EU – Protektionismus als Globalisierungsantwort?, Braunschweig, TU-Braunschweig, 1998.
42. Franz, P. Lang, Internationale Wirtschaftsbeziehungen, Teil 2: Integration, Kapitalverkehr und Wechselkurse, Skript.
43. Tausch, Arno, The European Union: Global Challenge or Global Governance? 14 World System Hypotheses and Two Scenarios of the Future of the Union, 1985, <http://www.uni-trier.de/zes/bd49.html>

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА СРЕДАТА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Резюме:

Европейският съюз (ЕС) е сложна социална система, подложен на нов тип външно въздействие след 1989 г. Системният подход позволява прогноза за развитието чрез анализ на взаимодействието между съюза и средата му. Подвижната среда поставя граници пред разширяването на съюза и повишава изискванията към управлението му. По различен начин влияят върху интеграцията главните партньори и конкуренти (САЩ, Япония, Китай, Русия), зависимите региони в Източна Европа и Северна Африка, както и международната институционална рамка (СТО) и трудно контролируемите транснационални корпорации. В подвижната среда Съюзът се развива в посока гъвкава схема с център и периферия. Интеграцията не е еднократно действие, а процес на възпроизвеждане в общността на променливи интереси около неизменна група общи ценности и цели.

THE ENVIRONMENTAL IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE EU

Abstract:

The European Union is a complex open system, put to a new kind of external pressure after 1989. The system approach gives us the possibility to foresee the further development through examining the interaction between the Union and its environment. The dynamic environment determines the external borders of the Union and raises the requirements towards its governance. Too manifold is influence of the external factors: partners and competitors (the USA, Japan, China and Russia), dependent regions in Eastern Europe and Northern Africa, the international institutional frame work (the WTO) and the Multinational companies. In this uncertain environment the Union moves towards a flexible scheme with center and periphery. The integration is not an act, but a process of reproduction of a community with variable interests and constant values and goals.